QONUN LOYIHALARINI LINGVISTIK EKSPERTIZADAN O‘TKAZISH: XORIJIY TAJRIBA VA O‘ZBEKISTON UCHUN TAKLIFLAR

Shonazarova Hulkaroy Bunyod qizi
Vebster universiteti Xalqaro huquq fakulteti 1-kurs talabasi
Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya: *Maqolada qonun loyihalari tilini tekshirishning xorijiy modellari, ya’ni Germaniya, Shvetsiya, Kanada va Yevropa Ittifoqi tajribasi tahlil qilingan. Lingvistik ekspertizaning maqsad va vazifalari, uni amalga oshiruvchi mutaxassislar va ishlash tartibi ko‘rib chiqilgan hamda O‘zbekistonda qonun loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish tizimini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *qonun loyihasi, lingvistik ekspertiza, qonunchilik texnikasi, yurist-lingvist, huquqiy til, davlat tili.*

Qonunning sifati faqat uning mazmuniga emas, balki tiliga ham bog‘liq. Mazmunan to‘g‘ri, lekin noaniq yoki tushunarsiz tilda yozilgan qonun amaliyotda turlicha talqin qilinadi, fuqarolar uchun esa yopiq hujjatga aylanadi. Shu sababli rivojlangan mamlakatlarning ko‘pchiligida qonun loyihalari faqat huquqiy emas, balki lingvistik jihatdan ham tekshiriladi. Bu jarayon lingvistik ekspertiza yoki tahririyat ekspertizasi deb ataladi va uning maqsadi qonun matnining aniq, izchil va tushunarli bo‘lishini ta’minlashdir.

Lingvistik ekspertiza bir necha vazifani bajaradi. Birinchidan, u matnda grammatik, imloviy va uslubiy xatolar bo‘lmasligini ta’minlaydi. Ikkinchidan, atamalarning izchil qo‘llanishini tekshiradi: bir tushuncha butun matn davomida va boshqa qonunlar bilan uyg‘un holda bitta atama bilan ifodalanishi kerak. Uchinchidan, ko‘p ma’noli va noaniq ifodalarni aniqlaydi. To‘rtinchidan, matnning o‘quvchi uchun tushunarliligini baholaydi. Ko‘p tilli mamlakatlarda esa beshinchi vazifa ham bor: qonunning turli tildagi matnlari bir-biriga mazmunan to‘liq mos kelishini ta’minlash.

Germaniya bu sohada eng uzoq tajribaga ega mamlakatlardan biridir. 1966-yildan beri Germaniya Federativ Respublikasi Bundestagi qoshida Nemis tili jamiyatining tahririyat guruhi faoliyat yuritadi. Bu guruh tarkibidagi tilshunoslar qonun loyihalarini tushunarlilik, aniqlik va to‘g‘rilik nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqadi va mualliflarga tavsiyalar beradi. Keyinchalik shunga o‘xshash xizmat Federal adliya vazirligi qoshida ham tashkil etildi. Nemis tajribasining muhim jihati shundaki, tilshunos qonun mazmunini o‘zgartirmaydi, faqat uning ifodasini yaxshilash bo‘yicha taklif beradi, yakuniy qarorni esa qonun loyihasi muallifi qabul qiladi.

Shvetsiya qonun tilini soddalashtirish bo‘yicha jahonda yetakchi hisoblanadi. 1970-yillardan boshlab Shvetsiya hukumati devonida maxsus til mutaxassislari ishlaydi va qonun loyihalari ular tomonidan ko‘rib chiqiladi. 2009-yilda qabul qilingan Til to‘g‘risidagi qonunda davlat sektoridagi til madaniyatli, sodda va tushunarli bo‘lishi kerakligi qonun

darajasida mustahkamlab qo‘yilgan. Shu tariqa, Shvetsiyada tushunarli til tavsiya emas, balki davlat organlarining huquqiy majburiyatiga aylangan.

Kanada ikki tilli davlat bo‘lib, federal qonunlar ingliz va fransuz tillarida qabul qilinadi va ikkala matn teng huquqiy kuchga ega. Kanadada qonun matnlari bir tildan ikkinchisiga tarjima qilinmaydi, balki “birgalikda yozish” usulida tayyorlanadi: ingliz tilida yozuvchi va fransuz tilida yozuvchi huquqshunos bir vaqtning o‘zida parallel ravishda ishlaydi. Ularga yurist-lingvistlar, ya’ni ham huquqni, ham tilshunoslikni biladigan mutaxassislar yordam beradi. Bu usul ikki matn o‘rtasidagi nomuvofiqliklarni oldindan bartaraf etishga xizmat qiladi.

Yevropa Ittifoqida 24 rasmiy til mavjud va barcha asosiy huquqiy hujjatlar har bir tilda teng kuchga ega. Bunday sharoitda lingvistik ekspertiza alohida ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqi institutlarida, ya’ni Komissiya, Kengash, Parlament va Yevropa Ittifoqi Sudida yurist-lingvistlar xizmati faoliyat yuritadi. Ular hujjatning turli til versiyalari mazmunan bir xil bo‘lishini va huquqiy atamalar izchil qo‘llanishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi institutlari huquqiy hujjatlarni tayyorlash bo‘yicha qo‘shma amaliy qo‘llanma ishlab chiqqan bo‘lib, unda aniq, sodda va izchil yozish qoidalari belgilangan.

Xorijiy tajribani tahlil qilish natijasida lingvistik ekspertizaning uchta asosiy modelini ajratish mumkin: 1) parlament yoki hukumat qoshidagi doimiy tahririyat xizmati (Germaniya, Shvetsiya); 2) ko‘p tilli qonunchilikdagi birgalikda yozish va yurist-lingvistlar tizimi (Kanada); 3) ko‘p tilli huquqiy hujjatlarni muvofiqlashtiruvchi yurist-lingvistlar xizmati (Yevropa Ittifoqi). Barcha modellarda umumiy jihat shundaki, ekspertiza qonun qabul qilingandan keyin emas, balki loyiha tayyorlanish bosqichida o‘tkaziladi va ekspert huquqshunos bilan teng hamkorlikda ishlaydi.

O‘zbekistonda normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining huquqiy ekspertizasi tizimi mavjud. Ammo qonun matnining lingvistik sifati, ayniqsa tushunarliligi va atamalar izchilligi masalasiga alohida e’tibor qaratish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar mavjud. Buning ikki o‘ziga xos sababi bor. Birinchidan, o‘zbek huquqiy tilida hanuz rus tilidan o‘zlashgan sintaktik qoliplar va bir tushunchaning turli atamalar bilan ifodalanishi kabi muammolar uchraydi. Ikkinchidan, qonunlar o‘zbek tilida qabul qilinib, rus tilidagi matni ham e’lon qilinadi, bu esa ikki matn o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlash vazifasini qo‘yadi.

Shu munosabat bilan quyidagi takliflarni ilgari suramiz: 1) qonun loyihalarini tayyorlash jarayoniga tilshunos mutaxassislarni loyiha bosqichidayoq jalb etish; 2) huquqiy atamalarning yagona rasmiy lug‘atini ishlab chiqish va uni muntazam yangilab borish; 3) qonun loyihalari mualliflari uchun o‘zbek tilida aniq va tushunarli yozish bo‘yicha amaliy qo‘llanma tayyorlash; 4) oliy ta’lim muassasalarida huquq va tilshunoslikni birlashtiruvchi “yurist-lingvist” mutaxassisligi yoki maxsus kurslarini joriy etish; 5) murakkab qonun loyihalarini qabul qilishdan oldin oddiy fuqarolar ishtirokida tushunarlilik sinovidan o‘tkazish.

Xulosa qilib aytganda, qonun loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish qonunchilik sifatini oshirishning muhim vositasidir. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, til

mutaxassislari va huquqshunoslarning hamkorligi qonun matnining aniqligi va tushunarliligini oshiradi, sud amaliyotidagi talqin bahslarini kamaytiradi va fuqarolarning qonunga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Bu tajribani milliy sharoitga moslab joriy etish o‘zbek huquqiy tilini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni // https://lex.uz
2. Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.
3. Mattila H.E.S. Comparative Legal Linguistics. – Aldershot: Ashgate, 2006.
4. Šarčević S. New Approach to Legal Translation. – The Hague: Kluwer Law International, 1997.
5. Språklag (2009:600) [Shvetsiyaning Til to‘g‘risidagi qonuni] // https://www.riksdagen.se
6. Tiersma P.M. Legal Language. – Chicago: University of Chicago Press, 1999.